

Михайло ПАНОЧКО,
м. Дрогобич

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ЛЕКСИКОНУ ХІХ СТ.

У статті висвітлено один із продуктивних способів поповнення фонду західноукраїнської юридичної термінології ХІХ ст. – запозичення термінів. Найбільше запозичень – з латинської, німецької польської та чеської мов, що зумовлено історичними обставинами розвитку українського правництва.

Ключові слова: українська юридична термінологія, термін, терміносистема.

Panochko M. Borrowings as a source of the XIXth century juridical terminology enrichment. The article enlightens one of the most productive means of forming and enriching the XIXth century Western Ukrainian juridical terminology. The majority of borrowings from Latin, German, Polish and Czech languages are predetermined by the historical circumstances of the Ukrainian legal terminology development.

Key words: Ukrainian juridical terminology, term, terminosystem.

Паночко М. Заимствования как источник обогащения украинского юридического лексикона ХІХ в. В статье отражен один из способов пополнения фонда западноукраинской юридической терминологии ХІХ ст. – заимствования терминов. Больше всего заимствований – из латинского, немецкого, польского и чешского языков, что предопределено историческими обстоятельствами развития украинской юридической терминологии.

Ключевые слова: украинская юридическая терминология, термин, терминсистема.

Постановка проблеми. Досягнення наукової думки активізували потенційні засоби мови для розвитку, збагачення й стабілізації термінології в кожній із наук. Українська юридична термінологія формувалася переважно на національній лексичній основі. Але вона також постійно поповнювалася прямими і непрямими лексичними запозиченнями з генетично споріднених і неспоріднених мов світу.

Запозичення слів – один з продуктивних способів поповнення лексичного складу кожної мови в сучасному світі. Поява іншомовних слів у лексичному складі мови зумовлена передусім економічними, політичними і культурними контактами, які існували чи існують між окремими народностями і націями в процесі їх історичного розвитку. Економічні, культурні й політичні взаємозв'язки знаходять своє відображення в лексичному складі тієї чи іншої мови. «Аналіз сучасних галузевих терміносистем дає підстави констатувати, що близько 40 % у них становлять слова, запозичені з інших мов» [2, 180]. Разом з окремими поняттями і предметами виробництва, торгівлі, суспільно-політичного і культурного життя, побуту приходять і слова – носії цих понять та предметів.

Аналіз досліджень. Проблема національного та запозиченого в юридичній термінології вже була предметом досліджень в українському мовознавстві (зокрема, праці Н. Артикуци [1], Ю. Прадіда [9], І. Кочан [3; 4], М. Мозера [6] та ін.). На прикладі юридичних термінів індоєвропейських та фінно-угорських мов (української, російської, англійської, французької, німецької тощо) було висвітлено процес запозичення з класичних мов (давньогрецької, латини), особливості адаптації термінів; описано відбиття у відповідних термінах низки мов (української, російської, німецької, фран-

цузької, англійської) таких важливих семантичних процесів, як синонімія, полісемія, антонімія; вивчено участь у цих процесах терміоелементів класичного походження. Однак особливості процесів засвоєння чужомовних слів в юридичній термінології, зафіксованої в словниках XIX ст. та її зв'язок із сучасною українською юридичною термінологією все ще потребує детального розгляду та вивчення.

Мета статті – виявити та дослідити особливості чужомовних запозичень в західноукраїнській юридичній термінології XIX ст. та їхній вплив на сучасну українську юридичну терміносистему. Для висвітлення цього завдання потрібно звернути увагу на умови функціонування юридичної термінології даного періоду, застосувати описовий метод, що реалізується через прийоми лінгвістичного спостереження та лексикологічного зіставлення.

Виклад основного матеріалу. Особливо важливим чинником, який стимулює поповнення лексичного складу мови чужомовними словами і, більше того, іншомовними словотвірними моделями, є розвиток науки і техніки, науково-технічний прогрес. Саме він дає поштовх для збагачення термінологічної лексики як найбільш мобільної і відкритої частини словникового складу.

Проблема використання іншомовної лексики (міра її необхідності і доцільності в загальнонародній мові, роль у творенні термінології, ступінь освоєності й у зв'язку з цим питання про правописні, орфоепічні та інші норми вживання) постійно супроводжує розвиток будь-якої літературної мови, загострюючись та активізуючись особливо на певних переломних етапах її становлення.

Детальніше зупинимося на використанні термінів-запозичень у Західній Україні періоду Австрійської імперії. Вже у першому термінологічному словнику «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs» відображено прагнення включити у корпус національних термінологій такі слова, які за етимологією і зовнішньою формою були б подібні до всіх слов'янських мов Австрійської імперії. Допускалася термінологізація слов'янських слів загального вжитку. В усіх випадках «перевага віддавалася термінам з більшою частотністю вживання (при наявності термінів-синонімів), причому не включалися наявні у мовах іншомовні запозичення (прямі і перекладні), якщо вони були вже адаптовані» [8, 39].

У передмові наведено використані запозичення і власне слов'янські слова. Зокрема, в українському (русинському) виданні в передмові вказується, що немає смислу замінити українськими словами терміни *грунт, директор, докторат, доместикальний, жан-дарм, комісія, контроля, фабрика, фонд, чинш* та інші запозичення. Автор передмови висловився за обмежене прислуховування до пуристських рекомендацій. Автори словника намагалися творчо підходити до відбору слов'янської запозиченої лексики: при доборі відповідників німецькому термінові враховували широкий контекст, можливі переклади у конкретних випадках. Щодо «збереження чи відхилення інтернаціоналізмів і просто слів іншомовного походження, то у німецько-українському словнику надмірного їх уникання не спостерігаємо. Поруч зі слов'янськими утвореннями частіше, ніж в інших словниках, паралельно подаються запозичені терміни (*акциза, адвокат, агент, арешт, капітал, цензура, дирекція, гендель, журнал, облігація, пенсія, прокурор, субординація*)» [8, 40].

Сформульована укладачами словника вимога кодифікувати ті терміни, які звучать однаково чи подібно, втілена у життя не була. Виявилось, що слів майже однакової побудови і майже однакового звучання (наприклад: *einstimig* – українське: *одноголосий*, чеське: *jednohlasny*, сербське і хорватське: *едногласан*), які б могли ідентифікувати

інтерслов'янські термінологічні системи, у всіх слов'янських мовах не так уже й багато.

Важливо зазначити: серед іншомовних засвоєнь та слів, утворених на базі іншомовних коренів, у складі юридичної лексики Західної України ХІХ ст. на перший план висуваються германізми та слова, утворені на базі німецьких коренів, що проникли в українську мову переважно через польське посередництво або й безпосередньо.

Наявність порівняно значної кількості німецьких лексичних елементів у правничій лексиці пояснюється, головним чином, тим, що в досліджуваній період і значно раніше (ХІV–ХVІІ ст.) у господарському, культурному, політичному житті Західної України помітну роль відігравали німецькі колоністи, що були переважно ремісниками, а також торгівці і наймані німецькі військові частини. З ХІV ст. в містах Галичини починають з'являтися так звані «німецькі мовні острови». Німецькі поселенці принесли генетично властиву їм мову та магдебурзьке право. У середині ХV ст. польською мовою були перекладені статuti магдебурзького права, а також вироки судів вищої інстанції німецького права, юридичні повчання, що видавалися на прохання судів менших міст у спірних справах та ін. А з кінця ХVІІІ ст. Галичина безпосередньо потрапила під австро-німецьке панування.

Зрозуміло, ці історичні причини і зумовлювали досить помітний вплив германізмів у старопольську мову, а через її посередництво або також і безпосередньо – в українську та білоруську мови. Цікаво, що значна частина цих німецьких мовних елементів міцно засвоїлася українською мовою і зберігається в ній і зараз. Німецькі лексичні записи настільки органічно адаптувалися в лексичній системі нашої мови з власне номінативного, фонетичного та морфологічного поглядів, що в багатьох випадках вони не сприймаються як слова іншомовного походження (*варта, коштувати, мордувати, рятунок* тощо).

Правнича преса Галичини та перші словники юридичної термінології містять значну кількість германізмів латинської етимології. Переважно це юридичні терміни, які співвідносяться з фінансовим та цивільним правом, а також незначна кількість термінів, які постали із загальноживаної лексики: *білянс* (з нім. *Bilanz* – баланс), *клявзуля* (з нім. *Klausel* – обмовка, умова в договорі), *кодициль* (з нім. *Kodizill* – завершальна частина заповіту), *курателя* (з нім. *Kuratel* – опіка), *куренда* (з нім. *Kurrende* – циркуляр), *легатар* (з нім. *Legatar* – відмовоодержувач), *лявдемія* (з нім. *Laudemium* – грошова повинність).

Українська суспільно-політична (і юридична) термінологія створювалася з урахуванням національних традицій і досягнень міжнародної практики термінотворення. Калькування німецьких термінів – переконливий цьому приклад. Шляхом афіксації були створені терміни на ґрунті національних та інтернаціональних основ, еквівалентних за своєю семантичною структурою відповідним німецьким термінам: *безкарність* (нім. *Unsträflichkeit*), *вигорювання* (нім. *Produktion*), *наддавка, переплата* (нім. *Übergebot*), *непорядок, нелад, безлад* (нім. *Unordnung*), *неправдивість* (нім. *Unrichtigkeit*), *перегляд* (нім. *Überblick*), *пересправник* (нім. *Unterhändler*), *перецінене, переоцінка* (нім. *Überschätzung*), *письмоводець* (нім. *Schriftführer*), *нівдоказ* (нім. *Halbbeweis*), *підзастав* (нім. *Unterpfand*).

Ще однією особливістю досліджуваного періоду є намагання при доборі відповідників німецькому термінові враховувати широкий контекст, можливі переклади у конкретних випадках. В українському варіанті перекладних німецько-українських словників нерідко знаходимо три і чотири відповідники одночасно одному німецькому термінові: *Advokat* – *правотар, адвокат, речник*; *Anwalt* – *оборонець, захитник, речник*;

Edikt – едикт, обклик, прилюдний зазив; *Klage* – скарга, жалоба, позывъ; *Meldung* – оповідь, звідомленє, донесенє; *Nachteil* – страпа, шкода, кривда, ущерб; *Partei* – сторона, правуюча особа, сторонництво; *Rechtmasig* – правный, правый, законный та ін.

Лексичні запозичення з польської мови належать до найдавніших. Це було зумовлено тривалими історичними контактами між двома мовами. Крім того, польська мова стала посередником для входження до українського лексичного фонду великої кількості слів латинського та німецького походження. Ця мова була одним із найважливіших джерел поповнення української юридичної термінології Галичини середини XIX ст. У словниках і текстах законів цього періоду представлені такі полонізми, як *безпеченьство* (польськ. *bezpieczeństwo*); *бранка* (польськ. *branka*); *воєводство* (польськ. *województwo*); *капітанство* (польськ. *kapitaństwo*); *належитість* (польськ. *należytość*); *обыватель* (польськ. *obywatel*); *позволенье* (польськ. *rozwoleńie*); *розпоряженье* (польськ. *rozporządzenie*); *оупосаженье* (польськ. *uposażanie*).

За зразком польської мови утворено терміни-словосполучення *акты цивильного стану* (польськ. *akta stanu cywilnego*), *гѳрничя книга* (польськ. *księga górnicza*), *надворны декрет* (польськ. *dekret nadworny*), *наденный писарь* (польськ. *dzienny pisarz*).

Зв'язки української літературної мови із західнослов'янськими мовами (чеською та словацькою) зміцнили під час перебування в спільній Австрійській державі, а для української правничої термінології певне значення мали чеські переклади «Вісників законів» та чеське (богемське) видання Словника «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Commission für slawische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe» (Wien, 1850). До запозичень із чеської мови, що ввійшли до галицької юридичної термінології середини XIX ст., належать лексеми: *банкѳвка* (чеськ. *bankovka*), *допись* (чеськ. *dopis*), *перепись* (чеськ. *přepis*), *предпись* (чеськ. *předpis*). Під впливом чеської мови утворено терміни *возбраньство* (чеськ. *obranstvo*), а також складені терміни *обіжне письмо* (чеськ. *oběžný list*), *цло вывозове* (чеськ. *vývozní clo*). Можливо, зі словацької мови була запозичена лексема *правотарь* (слов. *pravotár*). Лексема *pravotár* зафіксована у чеській версії Словника JPT як словацький відповідник терміна *Advocat* – *advokát, řečník* (слов. *pravotár*).

Німецька мова (інколи разом з польською) виступала посередником при запозиченнях з італійської мови термінів фінансового права: *банк* (італ. *banca*, нім. *Bank*, польськ. *bank*), *валюта* (італ. *valuta*, нім. *Valuta*, польськ. *waluta*), *каска* (італ. *casa*, нім. *Casse*, польськ. *kasa*), а також з французької мови загальноююридичних термінів: *бюро* (фр. *bureau*, нім. *Bureau*, польськ. *bióro*), *департаментъ* (фр. *département*, нім. *Departement*, польськ. *department*), *депеша* (фр. *dépêche*, нім. *Depesche*, польськ. *depesza*), *жандармерія* (фр. *gensd'armerie*, нім. *Gensd'armerie*, польськ. *żandarmerya*) тощо.

У наукових працях аналізованого періоду процес запозичення дослідниками розглядається як нормальна функція лінгвістичного життя, яка набуває особливої перспективності в науковій комунікації і тому заслуговує на серйозну увагу саме у сфері суспільно-політичної термінології, яка вважається пограничною ділянкою між природним та штучним у мові. Про це наголошували й укладачі JPT [JPT, X].

Висновки. З кінця XIX ст. серед західноукраїнських лексикографів починає домінувати думка про раціональне співвідношення між національним та запозиченим. Звичайно, враховувалося, що будь-яке досягнення в науково-технічному прогресі, у сфері юриспруденції в одній країні в умовах динамічних взаємовідносин між народами та між різними культурно-історичними ареалами автоматично стає досягненням всієї людської спільноти. Але там, де немає необхідності застосовувати іншомовні терміни і де вже

функціонує звична лексична одиниця рідної мови, немає потреби проводити якусь заміну.

Домінує, таким чином, визнання багатоманітності джерел поповнення лексики, багатоманітності ресурсів, які мова може використовувати для свого розвитку. Перед носіями української мови, відповідно, постає завдання – як саме передати міжнародні юридичні терміни засобами рідної мови. Іншомовні запозичення будуть цінним надбанням, за умови, якщо мова, яка їх запозичує, готова до їх абсорбції в свою усталену систему термінотворення і може відповідно реагувати на реальні потреби професійної діяльності соціуму.

Проте там, де немає необхідності застосовувати іншомовні терміни і де вже функціонує звична лексична одиниця рідної мови, немає потреби проводити якусь заміну. Так чи інакше, тут необхідно бути дуже обережним, аби процеси українського термінотворення були узгоджені з системою національної мови і, водночас, зі світовими термінотворчими процесами, загальним рівнем розвитку науки та техніки, оскільки інтернаціональне не суперечить національному, а збагачує та мотивує його новизну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія: навчальний посібник / Н. В. Артикуца. – К.: Стилос, 2004. – 277 с.
2. Комова М. В. Українська документознавча термінологія: шляхи творення та функційні особливості / М. В. Комова. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 316 с.
3. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові / Ірина Миколаївна Кочан. – Львів : Видавн.центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 519 с.
4. Кочан І. М. Українська наукова лексика : міжнародні компоненти в термінології : навч. посіб. / Ірина Миколаївна Кочан. – К. : Знання, 2013. – 294 с.
5. Левицький К. Німецько-український правничий словар / К. Левицький. – Відень, 1920. – 494 с.
6. Мозер М. Причинки до історії української мови / М. Мозер. – Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – 832 с.
7. Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних / [уклад. К. Левицький]. – Л. : НТШ, 1893. – 528 с.
8. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Вид-во «Світ», 1994. – 216 с.
9. Прадід Ю. Юридична лінгвістика (проблематика досліджень) / Ю. Прадід // Мовознавство. – 2002. – № 4–5. – С. 21–25.
10. Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Commission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe. – Wien : Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1851. – 296 s.

Статтю подано до редакції 15.03.2014 р.